

PARADIGME MARULIĆEVE *SUSANE*

Cvijeta Pavlović

UDK: 821.163.42–1.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Cvijeta Pavlović
Filozofski fakultet
Z a g r e b

Marulić se svakim svojim književnim djelom dokazao kao vrhunski poznavatelj pravila književnih žanrova. Na vrhu poetičke konstrukcije stoje dotada u nas nedosegnuti dometi naracije u stihu na hrvatskom (*Judita*, 1501.) i latinskom jeziku (*Davidijada*, 1516.). Treća versificirana starozavjetna pripovijest, narativna poema *Susana*, koja je nastala negdje između ta dva vrha hrvatske renesansne epike, ostala je u sjeni snage i značaja Marulićevih remek-djela. Stoga je ona u povijesti hrvatske književnosti označena, gotovo ozloglašena, kao djelo vješta versifikatora kojega ovaj put muza nije uspjela nadahnuti,¹ poema »pod okriljem *Judite*«, njezina »replika«, »mlađa sestra« ili »umanjenica«, »manjih i suzdržanih ambicija«, »uzgredno djelo bez volje, razrade i izvedbe prema svim žanrovskim pravilima«, »intermezzo«, »vježba u održavanju kondicije između dvaju životnih pjesničkih djela.«² Već je utvrđeno da se *Susana* može pohvaliti tek pojedinim odjeljcima, i to deskriptivnim i pikturalnim, no njih je Marulić vješto i originalno ostvario već u svom epskom prvijencu *Juditi*, kojoj s razlogom pripada apsolutni primat. S druge strane stoji joj *Davidijada*, sinteza cjelokupnih Marulićevih literarnih iskustava, svojevrsna *summa poetica* pa je lako pretpostaviti da se u *Davidijadi* nalaze utkani i uspješni dijelovi *Susane*, ovaj put dotjeraniji i promaknuti na višu hijerarhijsku razinu.

¹ *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3, ur. Slavko Goldstein et al., Liber, Mladost, Zagreb, 1974, str. 34.

² Mirko Tomasović: *Marko Marulić Marul*, Erasmus Naklada - Književni krug Split *Marulianum* - Zavod za znanost o književnosti, Zagreb-Split, 1999; str. 219-229.

Legenda o Susani zahtijevala je drugačiji pristup građi, što je Marulić znao prepoznati. Ovdje nije bilo u pitanju ni junačko djelo, niti junački život već ugrožena nevinost biblijske ljepotice. »Mali thriller o lijepoj Joakimovoj ženi«³ odgovarao bi danas vrlo popularnomu filmskomu žanru sudske drame gdje je na prvi pogled nedokaziva nevinost pred ljudskim zakonima nemoćna, no uz intervenciju Božje pravednosti sve završava »happy endom« te ona izlazi kao proslavljena pobjednica. U oslikavanju ljepote ugrožene čistoće Marulić je osjetio da će je najbolje dočarati odustajanjem od radoznala i nemirna pogleda koji zaigrano vrluda te prepuštanjem stanju potpuno zatravljenosti u udivljenju pred neponovljivim skladom tijela, duše, i prirode, koja okružuje naslovljenu junakinju. Slika savršene harmonije na početku narativne poeme jedna je od najuspjelijih te vrste u hrvatskoj renesansnoj književnosti.

Dok su i u *Juditi* i u *Davidijadi* pikturalnost i deskripcija u funkciji djelovanja likova i naracije, u *Susani* se Marulić (poetički osviješteno) odlučuje, i to vrlo uspješno, za statičnost. U ljepoti slike u kojoj se čovjek ne usuđuje pomaknuti, zatravljen primamljivošću prizora, pokreti su od vreline zraka i atmosfere usporeni, a obrisi prirode zamagljeni, isprepleteni, titravi, ali još uvijek vedri i živahni; to je opis Marulićevih splitskih ljeta gdje »miris slaji staše ner besidom koko izreć se mogaše« i gdje zriju »praskve, kim nî rok targane da stoje, jere jim sagnje bok kada dan pristoje«.

»Marulić je zacijelo poznavao djelo Petra iz Rige (Petrus Riga), koji je umro 1209. On je prepjevao velike dijelove Staroga i Novoga zavjeta rimovanim heksametrima ili elegijskim distisima. (...) Nadopunio ga je Giles (Aegidius) Pariški, a sadrži i obradu knjige o Juditi i Susani. Šrepel je ispitao Riginu verziju *Judite*, koja je znatno kraća od Marulićeve, jer sadrži 266 stihova, i nema većih podudarnosti s hrvatskim spjevom. Indikativno je da su moralističke implikacije u pjesmi Petra iz Rige opsežnije nego u Marulića.«⁴ Stoga će polazna točka za proučavanje *Susane* biti ipak Biblija, *Vulgata (Daniel, 13)*. Biblijska parafraza pretpostavlja slobodnije narativno oblikovanje poznatoga sadržaja. No Marulić u potpunosti slijedi pripovjedne postupke Proročkih knjiga, poštujući izmjenjivanje pripovijedanja s govorom protagonista. Pri tome nema neposredne dijalozizacije već je svaki indirektni govor posredno uveden pripovjedačem, što je prepoznatljiv biblijski diskurs, uvjetovan vremenskom dimenzijom biblijskih starozavjetnih sadržaja gdje se sve odvija u svršenoj prošlosti pa je to i stilski naznačeno. Evo primjera kako se uvode riječi likova: *Jednom se rastadoše rekavši...* (13,13); *Ona reče djevojkama* (17); *Evo, rekoše, vrtna su vrata zaključana...*(20); *Susana zastenja:...* (22); *Rekoše skupljenu narodu...*(29); *Susana povika iza glasa* (42); *... i zapita* (47); *... i reče* (48); *On odgovori* (54); *... te mu reče* (56) itd. Upotrijebljeni glagoli (reći, zastenjati, povikati, zapitati, odgovoriti) signal su

³Marko Marulić: *Judita, Susana, pjesme*, prir. Ivan Slamnig, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora, Matica hrvatska, Zagreb 1970.

⁴Mirko Tomasović: *Pjesničke i poetičke osobitosti Marulićeve "Judite"*, str. 23; u: Marko Marulić: *Judita*, Hrvatska djela I, Splitski književni krug, 1988.

sveprisutnosti pripovjedača te mogu ujedno izražavati stanja i osjećaje protagonista. Marulićev je postupak istovjetan: *tada riše...* (199) itd. Nabrojani su glagoli istoznačni sadržaju biblijskoga teksta (reći, govoriti, riči podvignuti, vapiti) pa je npr. biblijski *Ona reče djevojkama* (17) u Marulića *Reče rabam zatoj* (216), a *Susana povika iza glasa* (42) postaje *Ona ja vapiti* (399).

Neupitno je dakle već na naratološko-leksičkoj provjeri da se Marulić nije služio tek sjećanjem na legendu o slavnoj Susani već je pripovijedanje gradio imajući uz sebe Stari zavjet i vjerno prenoseći sadržajne potankosti, čak možemo reći sintaktičke, gramatičke i semantičke svetopisamske poruke. No to je osnovica koja će se pretvoriti tek u pozadinu Marulićeva djela.

Susana nije starozavjetan sadržaj vješto versificiran, proširen jedino po zahtjevu metričkih zakonitosti. 780 stihova pjesnička su cjelina, koja nudi svetu poruku crkvenih knjiga, predstavljenu po smislu kao bezvremensku vrijednost kakvu nose svete knjige, ali prepoznatljiva kao plod autorova vremena, dakle označena renesansnim pjesničkim uzusima. Marulić se odvaja od »pripovjedne kolotečine«⁵ pjesničkim »urehama« koje su za nas najsadržajniji dio poeme i na razini autorove osobitosti i na razini tvorbenih pretpostavki stilske formacije i duha vremena. Lako je prepoznati četiri veća Marulićeva odstupanja od biblijske naracije. Sva su četiri vezana uz težnju k aktualizaciji i pristupačnost suvremenom (renesansnom) čitatelju.

1. Autorovi komentari: u želji za komunikacijom s čitateljem Marulić mu se izravno obraća u desetak navrata, očitujući pri tom u umecima pripovjedača i izrazitu humornu sklonost. 2. S druge strane, u nastojanju da *Susana* nađe svoj put k čitatelju da bi ga poučila, poseže za uobičajenim humanističkim postupkom uvođenja mitoloških asocijacija u obliku enumerativnih kataloga. 3. Opis ženske ljepote potpuno je u duhu vremena, oblikovan petrarkističkim rječnikom adoracije puti i izdvojjiv iz cjeline kao samostalna slika. 4. I končano, ljepota prirode, ljepota vrta u kojemu se dešava zaplet izraz je renesansne utopijske žudnje za Edenom, prepoznatljive kao opće mjesto, *locus amœnus*, ali i ono aktualizirano i lokalizirano u dalmatinsko podneblje. Ljepota žene i ljepota prirode kao dvije mikroteme ove poeme potvrda su Marulićevih mogućnosti lirske tvorbe i senzibiliteta.

Uz pjesničke ukrase, koji su svi mahom svojevrstne amplifikacije biblijskoga pripovijedanja, postoji još jedan autorski dodatak, koji je za razliku od prethodno nabrojanih, potpuno asimiliran u naraciju, pa stoga i ne nosi toliko bogatstvo značenja, ali je unatoč tome vrijedno na njega upozoriti. To je i jedini Marulićev dodatak koji nema nikakva poticaja u biblijskome tekstu. Riječ je o Joakimovu govoru za kojim još onda slijedi i Susanin rastanak i govor puka. Umetanje Joakima kao aktivna sudionika radnje nadahnut je potez vješta pjesnika s izrazitim smislom za dramaturgiju. Biblijski Joakim, vlasnik-statist za kojega se zna da je bogat, dobro oženjen i poštovan u narodu, ali u pripovijesti nefunkcionalan, promaknut je u Marulićevoj pjesničkoj obradi u punokrvan lik i posrednu žrtvu tragedije. On

⁵O. c. (bilj. 2).

doduše ne pokreće radnju, ali izriče svoje misli i osjećaje, postajući sudionikom Susanine patnje i tuge. Njegovo se aktivno pojavljivanje bitno odražava na percepciju protagonistice, a k tome tematizira sve najvažnije autorove poruke.

Joakim uzima riječ odmah nakon Susanina »tužen`ja« i Marulićeva komentara. Maruliću nije bilo dovoljno što je i objektivnim i subjektivnim opisivanjem radnje u više navrata naglasio nevinost optužene žene; želio je njezinu čistoću podcrtati muževom vjerom. A Joakimova je vjera nepokolebljiva. Kad i muž odbacuje mogućnost ženina preljuba, riječ je o najsnažnijem i najiskrenijem bračnom povjerenju i ljubavi, koja uživa Božji blagoslov. Na vrlo skliskom terenu, Joakim ne sumnja. On je sveti muž koji vjerom daje supruzi dodatnu veličinu i karakteristike svete žene. Za njega je ona: »moja Susana«, »virna«, »žena mila«, »prava«, »dobrota u koj nî ckvarnosti«, »prava Bogu«, »lipost, vera, posluh i kripost«, a nepravdu njoj nanесenu doživljava kao svoju, boreći se za »prav našu«.

Marulić je vješto iskoristio lik supruga da preporuči ideale braka:

Daj tim ću dostignut koju godi lahkost,
Kad misal uzdvignut budem ti na slatkost,
Kuno tvoja lipost i tvoja vera ta,
Posluh tvoj i kripost!šfvotu momu da;
(489-492)

i:

Ni kare ni svade naša ne ću ljubav,
Do konca u sklade tarpil je život prav.
(495-496)

a onda i idealan odnos vjernika prema Bogu. Govor započinje vapajem: »Ojme...« kao izrazom duboke boli, ali završava s ufanjem i uzdanjem u Svevišnjega. Joakim nastupa kao Susanin tješitelj:

Za toj se ti ne boj, ženo; tuj nalogu
Podnes' i kripko stoj, budi prava Bogu
(481-482)

Prizor rastanka Susane i Joakima, natopljen suzama, pihanjem, jadanjem, cviljenjem i vapajima, autorski je prilog nakani da se prikaže čvrstoća i iskrenost supružničke ljubavi, pa taj lirski trenutak treba uvrstiti u jedan od najdirljivijih prikaza rastanka muža i žene u hrvatskoj literaturi. Slijedi i molitva puka, također proizvod poetske slobode, da bi se vjera u Susanin karakter prenijela s intimnoga povjerenja između muža i žene na opće uvjerenje svih koji protagonisticu poznaju - na opću razinu učvršćivanja dokaza o nevinosti (»prava« i »počtena« žena koja Bogu »mnogu čini čast«).

Tek nakon ovih slika intimne krize junakinjine i isticanja njezine veličine, koja do izražaja dolazi u odnosu prema drugima i potvrđuje se u mišljenju o njoj, Marulić će se vratiti naraciji i uvesti Daniela. Takvim je postupkom dodatno obojio Susanin karakter a pri tom iskoristio priliku da kroz Joakima progovori kao popovjednik svome puku i podijeli utjehu i moralnu pouku.

1. Od vidljivih intervencija u tekstu najlakše je izdvojiti Marulićeve komentare, obraćanja čitatelju i moralne primjedbe. Intervencije mogu biti kraći umeci koji se javljaju ravnopravno u deskripciji i u naraciji; mogu predstavljati svršetak lirske digresije i povratak narativnoj liniji (fabuli), izraz poetske samosvijesti i slobodnije nadgradnje teksta; ili se nadovezivati na biblijske opise (osobito epitete), najčešće u obliku figure poredbe. Rado se navodi Marulićevo duhovito »uzimanje daha« u opisu vrta — zemaljskoga raja. Nakon iscrpne deskripcije bilja i plodova koji krase Susanino prebivalište, svjestan da bi opis još mogao potrajati, a da mu slijedi još i opis pitomih životinja, želeći malo ubrzati, iscrpljen od detalja, pjesnik otvoreno pokazuje poetsku nemoć pred tolikom ljepotom, samokritičnost i humornu sklonost:

Lasa dir ki vole, ni pentur na svit bil
toli hitre škole sve spengat ki bi umil.
(123-124)

Na drugom mjestu, u opreci s ljepotom *Susane* i njezina okoliša, ističe svu ružnoću pohotnih staraca u posve osobnoj usporedbi tijekom naracije:

Vapaj videći ta, viknuše i starci;
Ču pastir niki i sta mneć da su tovarci.
Mnil bi da su jarci, brade da jim zgleda;
petesi kljuvavci, k nosom da prigleda.
A da svih razgleda, *tako se meni mni*,
rekal bi: Goveda tako su kako vi.
(265-270)

Suprotstavljanje dviju slika, ljepote u idili i sotonske »objjisti« koja je narušava, predstavlja u Marulićevoj svijesti otklon koji je individualan. Stoga on otvoreno upozorava čitatelja da je to bio njegov zanos nakon kojega će se vratiti biblijskim činjenicama, a osobnost tih deskripcija omogućuje mu da još malo nastavi u istom tonu govoreći o sebi u prvom licu:

Sad kitara moja obarni glas k onoj
Dostojna je koja da se da kruna njoj
(157-158)

i

Daleč sam zaridal, vrime se je varnut,
Gdi sam vapaj slišal koga moćno bi čut.
Gledajte dobro nut ča će se zgoditi,
To t' će sad moj leut zvoneć govoriti.
(287-290)

Marulić je vrhunski poznavatelj gradbe pjesničkoga djela pa je svjestan, prvo, da je učinio digresiju nakon koje se valja vratiti naracijskoj osnovi a, drugo, da su digresije, zahvaljujući njegovim duhovitim komentarima, koji ih obje presijecaju u opuštenu tonu, prepoznate kao takve, što mu dopušta da se zaokrećući k objektivnom, tj. biblijskom tekstu, obrati čitatelju izravno, u prvom licu.

Pripovjedač intervenira na još jedan, vrlo zanimljiv način. Negdje oko polovine narativnog sadržaja, u trenutku kad pada noć, nakon što je Susana optužena pred slugama i obitelji, a pred javno suđenje, kad i dva »vuka«, dva pohotna starca, i »srna«, Susana čista, ne mogu zaspati, ona u velikoj zebnji i molitvi, a oni misleći na zlo, Marulić otklanja neizvjesnost otkrivajući već sada konačan sretan ishod:

A to t' neće biti, jer će laž iztašcat,
Bog će toj hotiti, istina čista ostat.

(323-324)

Pitanje je zašto oštro ukida napetost prije kulminacije Susaninih trpljenja, čak 200-tinjak stihova prije njezina puta na gubilište. Sretan ishod ionako nije nimalo upitan, budući da je legenda o Susani u 16. stoljeću općepoznata i omiljena. Moguće je da Marulić ni tu nije mogao odoljeti svojoj misiji širenja vjerske propagande naglašujući Božju pravednost riječima pripovjedača kao uputu čitatelju prije no što će se Božje djelovanje odraziti u fabuli djelovanjem Daniela. Slične moralne pouke dijeli tijekom naracije češće nego bi to u poemi bilo očekivati, no to je postupak neposredno vezan uz namjenu djela.

2. Za razliku od komentara i umetaka, kojima uvijek iznova iznenađuje, drugi tip Marulićeve intervencije u naraciju potpuno je u skladu s poetskim postupkom vrste i time je očekivan. Humanistička navada nabranjanja u obliku tzv. kataloga dovodi teme pjesničkih obrada u odnos s mitološkim asocijacijama. Marulić po analogiji uvodi likove antičkih junakinja - vjernih supruga - iz grčkih i rimskih legendi i povijesti (od Odiseje do Plinija Starijeg i Valerija Maksima) uzdižući iznad svih njih vjernost i poštenje naslovne junakinje Susane, koju ove usporedbe čine još većom u očima čitatelja (Alcesta tj. Alkestida, Sulpicija, Lukrecija).⁶

Osobito je zanimljiva Marulićevo zamisao da uvede analogiju za dva pohotna starca. Odražavanje Novoga u Staromu zavjetu tradicionalan je način tumačenja simbolike teksta. Postupak analogijskih sugestija legitimno je promišljanje o čovjeku na putu spasenja. Dva krivokletnika u *Susani* projekcija su dvojice razbojnika, koji će biti pogubljeni na Golgoti; naravno da analogija nije najuspješnija, ali je putem nje ostvarena uzvišena veza dviju nevinih žrtava: Susane u Starom i Isusa Krista u Novom zavjetu:

Tako razbojnici oni dva gredihu
Židovski vojnici kada jih vedihu,
Kih obisit htihu goneć iz grada van
Svećali toj bihu - Isusa obistran.

(651-654)

Susanina čistoća najava je Kristove nevinosti u Marulićevu nadahnutom pjesničkom tumačenju.

⁶ Marulićev humanistički katalog tek je nedavno protumačen zahvaljujući znanstvenom istraživanju Bratislava Lučina; vidi u: Marko Marulić: *Duhom do zvijezda* (izbor iz djela), izbor i predgovor Bratislav Lučina, Mozaik knjiga, Biseri hrvatske književnosti, Zagreb, 2001. Budući da je u ovom trenutku knjiga još u tisku, najsrdačnije zahvaljujem gospodinu Lučinu koji mi je ustupio ispis tumača za čitanje Marulićeve *Susane* i time mi uvelike pomogao.

3. Lik starozavjetne ljepotice ostvarenje je savršene harmonije tijela i duha, što proizlazi iz prethodno navedene sličnosti, a u izvedbi je uvjetovana renesansnim modelom pjevanja atributa ženstvenosti. »Biblija (*Vulgata*) sažeto veli da se *Joakin* oženio Suzanom (Ljiljanom), Helkijinom kćerkom 'pulchram nimis, et timentem Deum' ('veoma lijepom i bogobojaznom'), a naš začinjavac to je izdašno proširio prema navadi galantnih prezentacija žena u onodobnim kanconijerima. Suzana je u njegovu viđenju prestala biti starozavjetna neporočna žena, preobrazila se u Danteovu Beatrice (ljepota joj zanosno djeluje na druge, neopisiva je, nebeska), u Petrarkinu Lauru (tjelesni sastojci ljepote), u 'gorsku vilu' naših prvih petrarkista, nalik je neprispodobivoj Lucijevoj *vili*.⁷ Konvencionalni prikazi ženske ljepote pogledom koji se kreće odozgo prema dolje nude renesansnom pjesniku opći okvir-formulu. Marulić je koristi, ali samo kao polaznu točku, opisujući najprije lice, a potom stas. No unutar te okomice Marulić se, prepuštajući se pojedinostima, kreće po drugačijoj osovini koja u grafičkom prikazu ocrtava znak križa (najprije vertikalno prema gore, pa vertikalno prema dolje, gdje presijeca putanju horizontalnim pravcem: vrat; oči; obrve; usta; obrazi; stas). Opis je u cijelosti ostvaren figurom kontrasta, koja značajno dominira nad svim ostalim elementima pa čak bitno određuje redosljed motiva (bijela put - crne oči; rumena usta; snježnobijeli obrazi pomiješani s grimizom; svilene haljine padaju nisko, niz Susanin visok stas). Sklad koji uspostavlja kontrastirajući tjelesne odlike ponuđen je kao odraz ljepote duha. Razum i »Kripost«, um i mudrost, »lipost i počten glas« »u družbu živihu ... složili se bihu kakono s tistom kvas« (41-48). Fizički je ljepota sukladna Susaninim duhovnim odlikama. Ona je utjelovljenje savršenstva, pa će dakle i biti moguća projekcija križnoga puta Isusa Krista.

Opis ljepote nije sam sebi svrhom, niti je Marulićev pokušaj da se dokaže kao pjesnik petrarkističke manire. Susaninu ljepotu autor ne postavlja kao cilj već kao sredstvo. Iznimna harmonija utjelovljena u Susani Božje je djelo; autora ona konačno zanima u njezinu odnosu prema Bogu. Tako je na još jedan način Marulić pronašao mogućnost kršćanske propagande. Tjelesnom je pristupio na moderan način, kako je znao da se radi i da će biti prihvaćeno, da bi ga potom iskoristio za vjerski nauk. Stoga od Marulića ne treba očekivati više od potpuno prigušenih, diskretnih pogleda na žensko tijelo.

Susana Čista (hebr. šûšan=ljiljan) dakako da je odraz svojega imena; »u srednjem vijeku ona predstavlja pobjedu pravde i istine, a od renesanse ona je genre-scena i studija lijepog ženskog akta«;⁸ ljiljan je znak »čistoće, simbol krijeposti, pa će postati oznaka većeg broja svetaca, simbol neporočnosti očuvane usred grijeshnog svijeta«.⁹ Marulić stoga da bi postigao svoj cilj obuzdava renesansnu maniru i koristi je onoliko koliko mu je potrebno za aktualizaciju i recepciju ženske ljepote primjerenu trenutku (renesansa).

⁷Marko Marulić: *Antologija*, izbor iz poezije i proze, sastavio Mirko Tomasić, Konzor, Zagreb, 2000, str. 80.

⁸*Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1979; str. 196.

⁹O. c. (bilj. 8), str. 387-388.

4. Najljepši je dio poeme opis čudesna perivoja, Joakimova »žardina« — statična sličica u kojoj su materijalizirana sanjarenja o zemaljskom raju, gdje mirisi mire, zvuci gode, a boje se pretapaju. Ta najveća Marulićeva amplifikacija biblijskih natuknica oduvijek je privlačila pažnju kritičkih čitanja povjesničara književnosti te beziznimno izazivala divljenje. Opravdanost superlativa je neupitna: Maurić je dokazao, prepuštajući se u tom konvencionalnom odjeljku osobnom poetskom zanosu, golemu snagu pjesničkoga nadahnuća. On nije samo vješt versifikator, već pjesnik s vizijom. Iz jedne šture rečenice: »Joakim bijaše vrlo bogat: uz kuću imaše vrt.«, pjesnik razvija sedamdesetak stihova posvećenih zemaljskoj ljepoti, najljepšu himnu Dalmaciji dotada ispjevanu na hrvatskom jeziku. »Opis *Joakimova stana i vartla* izazvao je auktorovu senzibilnost i maštu, te njegove, razvidno, zavičajne vibracije. Na jednoj strani uočavamo kako Marko daje maha maštanju o raju zemaljskom s toposima poznatim iz srednjovjekovnih zamišljaja i renesansnih utopijskih snatrenja, na drugoj pak strani transkripciju splitskoga okoliša, »vrtala«, voćnjaka, možda i onih što su bili u njegovu vlasništvu u današnjim neboderskim četvrtima rodnog mu grada, gdje su se donedavno sterala polja, obradive površine splitskih težaka. I jedan i drugi tijek opisa protkani su znacima humanističkoga idilskog spjeva; renesansni ukus očituje se u dočaravanju *Joakimova stana*, koji poprima obrise rezidencijalnoga dvora (mramor s risarijama u boji, stupovlje, travnjak sa zdencem i sjedalicama za odmor u sjeni visokih lozinih grana). Napomenuti je da je u Bibliji tek naznaka da se Susana šetala vrtom svojega supruga Joakima.«¹⁰ Samo najdarovitiji pjesnik mogao je osjetiti i znati oblikovati višestruku važnost toga opisa. Udijeliti toliku pažnju opisu prirode znači prepoznati značenje mjesta radnje iz kojega počinje zaplet, a i zbog kojega se može ostvariti rasplet: »lijepa žena uživa u blagodatima prirode što budi najniže strasti antagonista«, ali je konkretizacija prostora ujedno i način da se antagonist razotkrije u laži. Vrt je polazište zapleta i važan element raspleta. Pažljivo promotren on stvara atmosferu, ističe kontrast između »vanjskog svijeta« i svijeta ljepote, postaje pokretačem dramatizacije. Izgrađen na kontrastu s činom, prostor u kojemu se odigrao »moralni zločin« ostaje dojmljiv do kraja poeme.

Pored smisla za dramatizaciju, Marulić pokazuje poznavanje konvencija deskripcije. Etimološki, idilu (gr. εἰδύλλιον, lat. *idyllium*) tumačimo 1. kao malu pjesmu; 2. malu scenu, sličicu. Tek će moderan naziv ukazati na pastirsku poeziju. A Marulićevo prenošenje tradicije i uklapanje u narativnu poemu zadovoljilo bi i estetičare i filologe. Joakimov vrt uistinu djeluje poput slike pred kojom promatrač zastaje u oduševljenju, kratak i dopadljiv prizor koji se pamti, a s druge je strane na isti način pjesma u pjesmi, mala pjesma u narativnoj poemi. Prikazuje mali prizor iz svakidašnjice u kojemu idealizacija (ponekad) potiskuje realistički opis; to je »lirski umetak, zatvorena scena koja služi detaljnijem opisivanju mirnoga, sretnoga i zadovoljnoga života nepokvarenih ljudi, u uzoritim, a malim prilikama; prizor koji želi prenijeti osjećaj unutrašnjega sklada. Posebno ljubavi crta

¹⁰ O. c. (bilj. 7), str. 89.

ambijent i prilike u kojima žive njezini likovi (...) uspostavlja skladnost između prirode i duha, predodžbu nepatvorenoga i sretnog čovječanstva koja u čitaoca pobuđuje težnju za višom harmonijom i mirom u savršenstvu.«¹¹ Marulićev vrt u potpunosti odgovara svim ponuđenim definicijama koje su vodile računa o tijeku vremena i nužnim mijenama žanra, ili, drugim riječima, njegovo poimanje idile do te je mjere ukorijenjeno na osnovnim postavkama žanra da i danas predstavlja uzoran žanrovski primjer. Imao je u tome velike prethodnike, ali je dokazao da može i bez njih.

Osnovno je pitanje što za Marulića predstavlja idilična priroda. Na pojam savršenstva kod autora, koji je već godinama apostol vjere, izravno utječe biblijski Eden. A Zemaljski raj sadrži tri osnovna elementa: bilje, izvor vode i pitome životinje, što dakako nije samo kršćanska predodžba, već i općeljudska.

Teokrit, najstariji književni uzor idile kao književne vrste predlaže svijet u kojem obitavaju umilne životinje. U blagdanskom raspoloženju nudi uživanje u atmosferi koju stvaraju brijestovi i jablani, čempresi, mrče, lovori, hrastovi, trsovi što pružaju na viticama svoje plodove, smokve, kruške, jabuke sočne, šljive obilna roda; žuborito vrelo; od sunca pijani cvrčci, ševe i češljugari, grlice i pčele (Teokrit: *Blagdan žetve*, VII idila). Takva su mjesta namijenjena iskazivanju lirskoga talenta oslonjena na neposredan doživljaj južnoitalske prirode ovjekovječene u sličici bogatstva jesenje plodnosti i ljepote mediteranskoga krajolika.

Kao mogući Marulićev uzor nameće se Vergilije, čiji je utjecaj osvjedočen u Marulićevim epovima *Juditi* i *Davidijadi*. No dok su epovi u žanrovskoj hijerarhiji u visini *Eneide*, *Susana* to nije. Stoga se tragovi Vergilijeva epa u Marulićevoj poemi mogu pronaći u pojedinim motivima, ali stvarnoga oslonca za dulji odlomak posvećen isključivo ljepoti prirode u *Eneidi* ne nalazimo. Marulić je dobro upućen u pravila književnih vrsta, pa pišući narativnu poemu prepunu lirskoga pjeva uzor traži na srodnoj, dakle srednjoj razini na kojoj se nalaze Vergilijeve *Bukolike*, tj. *Ekloge*. One nude scene pastirskih dijaloga i ljubavnih uzdisaja smještenih u sicilsko i srodno podneblje, u vrelinu suhoga ljeta gdje obitavaju gušteri, zrikavci i pčele, a »uboga bašća« (7. ekloga, stih 33) čuva jasen, lozu i topolu, bodljivi kesten, jabuke rosne i planike zelene (2, 7, 8. ekloga).

Ne treba zaboraviti Ovidija, premda je on u prvom redu urbani autor, i ne spada u idiličare, već mu je opis prirode samo jedno na repertoaru sredstava. On u *Metamorfozama* na nekoliko mjesta stvara vizije koje će poslužiti kao *topoi* mnogim nadolazećim književnim epohama, a svakako renesansi: Jupiter nakon velikog požara na zemlji najprije obnavlja najmiliju Arkadiju, vraća joj vrele i potoke, drveću lišće, zemlji travu, a zelen postradalim šumama. Kroz djelovanje božanstva dobivamo jasnu sliku najljepšeg kutka na svijetu, sa svim najnužnijim elementima za idilu (II, 401-408). Epizoda Dijanina kupanja, koja završava Akteonovom smrću, posebno je zanimljiva za usporedbu sa sličnom slikom u

¹¹Rečnik književnih termina, ur. Zdenko Škrbet al., Nolit, Beograd, 1986, str. 257-258.

Marulićevoj *Susani*. Prizor se odvija u Gargafiji, dolini s vrelom gdje »umjetnost priroda duhom nasljedovala je svojim« kitnjastu špilju u šumi čempresa i bora (III, 155-252). A Orfej na poljani na vrhu brežuljka pjevanjem privlači k sebi drveće, divlje zvijeri i ptice, našavši se u čudesnom okružju harmonije, gdje se »dobro raznoliki glasovi slažu, premda je drukčiji svaki«. U ovu je sliku utkan jedan od najljepših kataloga idilskoga raslinja (X, 86-147).

Očito je da među istaknutim autorima klasične starine postoje bitne razlike, što bi zahtijevalo posebnu obradu.¹²

Preko Petrarke i Boccaccia, do Sannazara i suvremena renesansa nudila je Maruliću model himničkoga doživljaja prirodnoga dekora, stilizirane projekcije pastirskog ugođaja koje se ipak parcijalno dodiruju s prepoznatljivim lokalitetima.

No Marulićev je »vrtal« bitno drugačiji. Od Teokrita i Vergilija, Boccaccia i Sannazara Marulić se razlikuje po funkciji i prezentaciji prirodnih ljepota. Priroda je u idiličnim opisima Marulićevih uzora primamljiv dekor, pozadina prizora, poziv na osjetilne užitke isprepleten s djelovanjem junaka, zadržan na razini pojedinosti koje oslikavaju ugođaj, prisutan u svakoj rečenici, ali nikada potpuno samostalan.

Joakimov perivoj međutim izrasta u aktivna sudionika zapleta pružajući svojim sadržajem povod djelovanju Marulićeve heroine. Prostor koji mu je dodijeljen u poemi u obliku snažne i upečatljive amplifikacije uzdiže njegovo značenje do ravnopravnog partnera Susanina. Ljepota vrta jednaka je Ljepoti Susane, a oboje su odslik Božanske Ljepote. Stoga i priroda dobiva potpuno samostalan opis, koji po broju stihova čak i nadmašuje opis junakinje.

Od paradigmatičkih autora sličnosti u idiličnim prizorima postoje jedino s Ovidijem. U deskripciji Ovidije niže vrste raslinja koje Orfej privlači zanosnim pjevanjem na zelenoj poljani, a upravo je enumeracija Marulićev izbor u udivljenju pred »rajskim žardinom«. Zanimljivo je, međutim, kako je Marulić zanemario lektiru slavni, uključujući i Ovidija i Vergilija, ne preuzimajući iz svojega čitateljskog iskustva njihove neobične i zanimljive pjesničke sintagme pa čak niti najdojmljivije i najuspjelije epitete vezane uz prirodne oblike. Dok je u Vergilija jabuka rosna, zlatna itd., u Marulića je jednostavno rumena, a vodica prebistra, zdenac studen. Marulić dakle u ovom segmentu nije prenio znanja iz klasičnoga učena štiva već je posegnuo za spontano pridijevanje i ukrašavanje u »domaćoj« maniri usmene književnosti.¹³ »Kastanje« nije niti bodljivo (Vergilije), niti mekano

¹² Ovom prigodom dovoljno je reći da Teokritu nedostaje tek jedan korak da bi se opis prirode osamostalio i postao "pjesma prirodi", dok Rimljani vraćaju prirodu u pozadinu. K tome, Grci i Rimljani imaju inicijalno drugačiji pogled na prirodu: Grke zanima detalj, a Rimljane pogled u daljinu, perspektiva. Vidi: Gordon W i l l i a m s: *Tradition and originality in Roman Poetry*, Oxford, 1968; i *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbeitung, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1935.

¹³ O bliskosti hrvatske usmene poezije i pisanih renesansnih stvaralačkih modela dosta je stručne literature. "Nešto tipično renesansno, na izražajnom planu, usmena je lirika zadržala kao svoju trajnu oznaku." Vidi u: *Usmene lirske pjesme*, pr. Stipe B o t i c a, Matica hrvatska, Zagreb 1996.

(Sannazaro), izostaju bogati opisi i zasićene sintagme: izostaju borovi visoki, prostrani, veličanstveni, bukve sjenovite, čempresi uspravni, lovorike šuštave, zelene (Sannazaro), a i pokoji hrast mogao je biti barem tvrd (Vergilije), visok ili kvrgav (Sannazaro), lijeska krhka (Ovidije) ili orijentalna (Sannazaro). Ništa od toga Marulić ne koristi već gradi vlastitu viziju savršenstva tek ponegdje posvećujući veću pažnju pojedinom raslinju. No opis nije nimalo ogoljen. U Joakimovom vrtu raste sve što je odgovaralo praktičnom iskustvu autorovu, pa je ovaj vrt bogatiji od prethodnih književnih uzoraka (npr. za višnje, črišnje, praskve i naranče, kalopere, garifule itd.).

U postupku deskripcije, koristeći se jednostavnim nabranjem u dodiru tek s Ovidijem, Marulićev je prikaz prirode na koncu neobičan i izniman, jer se pretvara u ideju. Nesumnjivo je u opis uklopljeno iskustvo boja, mirisa i oblika splitskoga krajolika, ali je savršenstvo prikazano izvanvremenski. Od Teokrita do Sannazara stvarna ljepota prostora smještena je u konkretno godišnje doba (najčešće ljeto ili rana jesen), no u Marulićevu raju vrijeme je nebitno; prostor je jedina kategorija koja autora zanima, pa ga i opisuje izolirano, a ne u stvarnom trenutku, nabrajajući naranče (zimske plodove), praskve (ljetne), rogače, orahe i mendule (jesen) itd., čime se »spljetski perivoj« još izrazitije približava Edenu.

To je uostalom autorova nakana. Joakimov vrt kao zemaljski raj moguć je u svojim idealnim dimenzijama jedino kao Božje djelo. Pravednim životom Joakim je obdaren bogatstvom — po analogiji, pravednim životom čovjek zavrjeđuje Božju milost, pa je sljedeća Marulićeva misao izjednačivanje vrta s ljudskom dušom

Žardin pravi biva ne gdi človik tlači,
Da gdi Bog pribiva kako u polači.

(151-152)

čime Marulić objašnjava čemu uopće opis vrta i zašto mu je posvetio silnu pozornost:

Raduj se, ne plači, človiče, ni budi lin
Boga hvaleć, grači, imaš liplji žardin
Ner imi Joakin ni njega gospoja,
Ako po taj način žive duša tvoja.

(153-156)

Snažna moralistička nakana neosporivo je suspregla pjesnikovu maštu u ostalim mogućim segmentima. U Renesansi likovne su umjetnosti kao motiv iskazivanja vedre putene razigranosti rado koristile Susanino kupanje u skrovitom vrtu, gdje tjelesnost dolazi do punog izražaja. Biblija je s druge strane u opisu kupanja naravno suzdržana. Marulić će stoga zadržati što je moguće veću čednost prizora. Aktualizacija legende uočljiva na mnogim razinama izostaje na ovom ključnom mjestu zbog autorova stroga kršćanskoga svjetonazora pa današnji čitatelj može žaliti što se u prizoru Susanine ljepote, obnaženosti i srama, Marulić potpuno suzdržao od inače rado upotrebljavana petrarkiziranja. U sličnoj situaciji Ovidijeva Dijana skida plašt, nimfe joj remenje s nogu odrješuju, podižu kosu, a pred uljezom šumska se boginja zarumeni poput »grimizne zore« i »lice okrene natrag«. Susanino

obnaženo tijelo nije predmet Marulićeva zanimanja. On erotičke signale prigušuje usmjerujući pažnju na pouku ispriповijedanoga. Njegova Susana čak nije posramljena naga pred pogledima pohotnih staraca već obuzeta strahom za svoju sudbinu ona dršće i plače:

Staše ublidila Susana u strahu
 Kakono prizrila jabuka u prahu.
 Uda joj darhtahu kakono tarščice
 Kimi tuj gibahu vitri kon vodice;
 Plačuć pade nice, sama se bijaše
 Rukami uz lice ter gorko uzdihaše.
 Suze prolivaše nevoljno tužeći,
 Paka govoraše sagrišit ne hteći...

(243-250)

čime je vješto izbjegao statičnost — deskripciju, i požurio na dinamičnost — naraciju.

»*Susanu* možemo promatrati ... kao zatvoren sustav književnih vrijednosti.«¹⁴ Kao što je »istorija svete udovice Judit« izraz autorove hrvatske zauzetosti (prvi ep na hrvatskom jeziku), postupak aktualizacije Marulić ponavlja u *Susani* da bi izrazio svoj odnos prema sudstvu utjelovljenom u antagonistima, a poemu upućuje mužaticam ženama da ih nauči plemenitosti i poštenju, pravdi, vjernosti, posluhu i krijeposti. Tema je odredila formu, nepretencioznu poemu, posveta nevjestama jezik, hrvatski, narodni, ponegdje u dodiru i s usmenom tradicijom, vezana i uz »govor ulice«, tj. za kolokvijalan način izražavanja, uz znatan broj romanizama i spalatinizama. »Prodor svakodnevnoga govora na stanovit je način ciljan. Genius loci i ovdje je utjecao na genius linguae.«¹⁵ Sve je dobro odmjereno i promišljeno upotrijebljeno — »*Susana* dakle nije nastala bez dubokih osobnih i umjetničkih pobuda i poticaja.«¹⁶ »*Susana* je, za razliku od *Judite*, oblikovana opuštenije, bez strogih epskih pravila i razradbe, a stil joj nije toliko svečan i uzvišen. Bliža je stoga živom pučkom govoru onoga doba i za današnje čitatelje razumljiva.«¹⁷ Čak su i česte intervencije pripovjedača koji dijeli savjete ili tumači zbivanja u moralističkoj nadgradnji opravdane glede katoličkoga kanona i poglavito ženskoga adresata.

Potrebno je naznačiti *Susanino* mjesto u cjelokupnom Marulićevu opusu pripovijedanja u stihu. »Marulić je slijedio svoj literarni instinkt, uzimljući onu građu koja se mogla dostatno preoblikovati u pjesnički, epski autonomnu tvorevinu, budući da je u sebi nosila jezgru zapleta, dramatičnosti, dinamičnosti.«¹⁸ Drugim riječima, prepjevao je židovsku legendu prema renesansnim poetičkim mjerilima,

¹⁴ Josip B r a t u l i ć: *Sjaj baštine*, Književni krug Split, 1990, str. 135-146

¹⁵ O. c. (bilj. 7), str. 91.

¹⁶ O. c. (bilj. 14), str. 146.

¹⁷ O. c. (bilj. 7), str. 81.

¹⁸ O. c. (bilj. 4), str. 10.

i na način koji mu je nametao vlastiti pjesnički nagon. Razvidno je da će poetski obrađujući različite biblijske teme zadržati pojedine pjesničke postupke, uvjetovane epskim potrebama ili lirskim nadahnućima. Pri tom je Marulićevo podsjećanje na »prvaka pjesnika Vergilija« nedvojbeno u sklonosti figuri poredbe, postupku koji pronalazimo u *Juditi*, *Susani* i *Davidijadi*, a tipičan je za vergilijansku epiku.

Ac velut audacem venator forte Molossum,
 Quum tenet, ille alacer viso se porrigit urso
 Ulteriusque ruens retinacula rumpere tentat,
 Necdum dimissus latrat, furit, ingemit, urget,
 Carpit humum, nunc huc agilis, nunc vertitur illuc.
 Haud aliter David: (...)

(*Davidias*, I, 421-426)

Stahu kakono lav košutu kad preži
 Kako bi nju ustav pritiskal gdi leži;
 Ali ki ne reži, ner čeka ujisti, pas
 Ter o tom jur teži da poteče taj čas:
 Stiska se, hlepi vas, gori glavu dvigne,
 Ča želi jat danas da skočiv dostigne.

(*Susana*, 187-192)

Korelacije s Petrarcom, »značajne za svekoliku Marulićevu generaciju, signal su renesansne adaptiranosti; Marulić se u sve tri biblijske poetizacije služio suvremenom ljubavnom frazeologijom petrarkističke manire. Da ne bi bilo nesporazuma, valja naglasiti da je galantnih mjesta, opisa ljepote razmjerno malo, ali su indikativni jer su poetski uspjeli i jer su amplifikacije, istina oprezne, biblijskog teksta. Pjesnik je načelno bio protiv isticanja ženske ljepote, izbjegavajući konkretizaciju tjelesnosti, e da u čitatelja ne izazove zastranjenje od glavne intencije, a za odricanje od tjelesne ljubavi, kako su preporučavali pobožni pisci.«¹⁹ No u *Susani* je takav opis ključan trenutak, jer se zaplet odvija na »skliskom terenu erotske privlačnosti i zavjetne čistoće«.²⁰

U Marulićevoj epici najizražajniji su deskriptivni i pikturalni dijelovi. »Marulić je postupio kao slikar i tu je bio uvijek originalan. Poređenja je Marulić uzimao iz one sfere, koja je njemu bila najbliža: dalmatinski (...) život i razni događaji iz svagdašnjice. Zbog toga njegove poredbe ne čine utisak nečeg traženog i nategnutog, nečeg neproživljenog ili neviđenog, što bi bilo samo plod mašte. I to je jedan razlog svježine, koja se još i danas može osjećati. Njegove poredbe

¹⁹O. c. (bilj. 4); i: Mirko T o m a s o v i ć: »Dimenzije i književne značajke Marulićeve *Davidijade*«, u: Marko M a r u l i ć: *Davidijada*, Književni krug Split, 1984.

²⁰Tonko Maroević: *Drugi Marul*, u: Marko M a r u l i ć: *Pisni razlike*, Književni krug Split, 1993.

nijesu izgubile ni danas estetsku vrijednost. Ne može se čak reći ni to, da su plod poznavanja grčkih i rimskih pisaca, da su knjiške, što bi se kod humanista, kakav je Marulić bio, moglo očekivati. Načitanost je relegirao u drugu kategoriju svoga stila, u tako zvane kataloge.«²¹

»Svojim urođenim slikotvornim senzibilitetom, napregnutom imaginacijom i iskustvenim zapažajima on je nasljedovanim općim mjestima davao vlastito autorsko obilježje, tako da u spjevu (...) ponajčešće posjeduju autonomnu pjesničku snagu 'hitra kićenja'. Stoga nam nije odveć važno je li tako pikturalno i lirski lucidan, u relaciji s Vergilijem, Ovidijem ili Sannazarom, čime su se zaokupljali naši davnašnji komparatisti.«²² »Čitatelj koji uzimlje u ruke [Marulića] kao pjesničko štivo, i ne interesiraju ga njezine genealoške, komparatističke, humanističke koordinate, na mnogobrojnim se ulomcima može osvjedočiti o auktorovim samosvojnim rješenjima i kreativnoj silini, koja prati preoblikovanje biblijske građe, ali koja pronalazi i prostor za vlastita nadahnuća.«²³

»Plastičnost«, »lirizam«, »doživljajnost prirode«²⁴ osnovne su vrijednosti Marulićeva talenta. Lektiru klasičnih autora znao je nadopuniti vlastitim iskustvom, pogledom kroz prozor (u Splitu ili na Šolti). Preuzete idilske paradigme ne ostavljaju vidljive šavove uporabe čak niti u poemi u kojoj one oblikuju ključni trenutak. Naprotiv, *Susana* je najuspjelija upravo u tom dijelu, jer su postupci svih prethodnika i uzora interferirali opunomoćujući Marula da dade maha vlastitom subjektivnom u objektivnom biblijskom pjesničkom iskazu.²⁵

²¹ Petar S k o k: »O stilu Marulićeve *Judite*«, *Zbornik Marka Marulića*, JAZU, Zagreb, 1950.

²² O. c. (bilj. 4), str. 20.

²³ O. c. (bilj. 19).

²⁴ O. c. (bilj. 19).

²⁵ Ovakav zaključak ne bi bio moguć bez nesebične pomoći Dunje Fališevac i Nevena Jovanovića koji su mi sugerirali, pa čak i sami pribavili, potkrepljujuće podatke, više nego kolegijalno reagirajući na usmeno izlaganje koje je prethodilo ovomu tekstu.

Cvijeta Pavlović

THE PARADIGMS OF MARULIĆ'S *SUSANNA*

There are three books in which Marulić relates in verse events of the Old Testament: *Judith*, *Susanna* and *Davidiad*. Little has been written about *Susanna*, and what there has is mainly in connection with *Judith*, it being looked at as a minor *Judith*, an intermezzo between *Judith* and *The Davidiad*. Instead of an epic, *Susanna* is a versified Bible story, a narrative poem on a smaller scale, a Biblical paragraph, a little thriller about Joachim's lovely wife, from a short episode in the life of the prophet Daniel. The narrative and compositional premises of the epic for *Susanna* to be assigned a clear poetic and generic position are missing. But this does not mean that *Susanna* lets down poetic standards. Marulić has put a good deal of lyrical sensitivity into the poem, and in the particular ending shows us that we have to understand it as something different from the books of the church that he knew well and were his great inspiration (Old Testament, Thomas à Kempis, Petrus Riga et al.).

Susanna shows the author's typical characteristics at several levels. There are four major poetic decorations, which show that the author was conscious at each moment of his departures from the Biblical narrative for poetical purposes, for the literary modernisation of the religious theme, some kind of up-dating of the narrative rut. Connotations with the *galant*, and Petrarchan stylisations of women appear; there are mythological associations in the manner of the enumerative catalogue of Humanist origin, and the author's fondness for humour, inserts and stylistic references. Within the framework of the coordinates set by the Bible, the narrator wants to communicate with the reader. The best part of *Susanna* is the description of the garden, in which the surrounds of the protagonists' place of residence are made concrete. Here Marulić follows the paradigms of the idyll, and puts that commonplace, the *locus amoenus*, into the local setting of the marvellous gardens of Split. From the short reference in the Bible, the author produces poetically sensitive verses that reveal great capacities for lyrical creation. It is clear that the author orients himself according to the Renaissance Utopian longing for Eden, but his amplification is a living and inspired evocation, which complements the erotic signal, creating a key node in the poem.